



Euroopa Liit  
Euroopa  
Regionaalarengu Fond



Eesti  
tuleviku heaks

## Teema kokkuvõte # 6

# MITMEKULTUURILISUS: TEOREETILINE RAAMISTIK

veebruar 2019



**RITA-RÄNNE**  
projekt

RITA-RÄNNE projekt aitab välja töötada teaduslikult põhjendatud innovaatilisi lähenemisi rände ja lõimumise protsesside juhtimiseks Eestis, eesmärgiga aidata kaasa majanduse arengule ja ühiskonna sidususe suurenemisele

## SISSEJUHATUS

Käesoleva teemakokkuvõtte ülesanne on sõnastada teoreetiline raamistik, mis võimaldaks kriitiliselt analüüsida mitmekultuurilisuse võimalusi ja väljavaateid Eestis. Kokkuvõtlikult võib teostatud analüüsi põhitulemused sõnastada järgnevalt:

- ❖ poliitiliselt, sotsiaalselt ja majanduslikult jätkusuutliku arengu kindlustamiseks on oluline eristada Eesti elanike kultuurilist ja poliitilist identiteeti, mis võimaldaks tunda end täisväärtuslike ühiskonnaliikmetena ka inimestel, kes on Eesti riigile lojaalsed, aga kelle sünnijärgne kultuuriline identiteet on hübriidne või eesti identiteedist oluliselt eristuv;
- ❖ Eesti kultuurilisi vähemusi ei tohi kohelda ühetaoliselt, vaid tuleb arvestada nende erineva päritolu ja kultuuriliste suundumustega;
- ❖ riigil on kohustus tagada kõigile püsielanikele sotsiaalseks toimimiseks vajalike kultuuriliste kompetentside omandamise võimalus ja ühtlasi kohustus austada nende kultuurilist enesemääramisõigust, kuid sellest ei tulene, et riigil lasuks kohustus tagada igale indiviidile selle kultuurilise enesemääramisõiguse teostamiseks vajalik materiaalne keskkond.

## AUTORID

Rein Raud, Tallinna Ülikool, humanitaarteaduste instituut

Käesoleva teemakokkuvõtte valmimisse on andnud olulise panuse veel Martin Ehala, Marek Tamm, Tiit Tammaru ja Raivo Vetik.

## LÄHTEKOHAD: RIIK, MAJANDUS, KULTUUR, IDENTITEET

Mitmekultuurilisuse käsitlemine tänapäeva Eestis on keeruline eelkõige seetõttu, et teema on äärmuseni üle politiseeritud. Sestap pole ka väga tõenäoline, et neutraalne ja teaduslikult argumenteeritud vaade teemale oleks tänapäeva Eestis laiemale üldsusele vastuvõetav. Samuti on ka teadlaste, sealhulgas meie töögrupi liikmete teoreetilised vaated paratamatult teatud määral mõjutatud meie endi positsioneerumisest sel mõttelisel miiniväljal. Poliitika kujundamisel oleks siiski mõistlik pürgida maksimaalses ulatuses Eesti poliitilise korralduse algpõhimõtetest (sh põhiseaduses postuleeritud väärtussüsteemist) ning tänase Eesti tegelikest oludest ja võimalustest, mitte aga abstraktsetest põhimõtetest ja ideoloogilistest nägemustest lähtuvate lahenduste poole.

Väga lihtsustatult võib öelda, et iga riik, sealhulgas Eesti riik, otsib oma olemasolus tasakaalu kahe äärmuse vahel. Üks neist on majanduslik-poliitiline, teine sotsiaal-kultuuriline lähenemine riiklikule olemisele. Majanduslik-poliitiline riik on esmajoones oma mõjupiirkonnas olemasolevate ressursside võimalikult tulemuslikule kasutamisele suunatud kooslus, mis kasutab poliitilisi mehhanisme – sealhulgas inimeste elu reguleerivate normide kehtestamist – selle eesmärgi saavutamiseks. Kes need inimesed on ja kuidas nad ise ennast selles koosluses näevad, on ebaoluline seni, kuni sellest kujuneb takistus süsteemi toimimisele. Samal määral on ebaoluline, kuidas need inimesed tulevad toime oma probleemide lahendamisega. Näiteks majanduslikku ebavõrdsust on põhjust hakata ohjeldama alles siis, kui see põhjustab kvalifitseeritud tööjõu emigratsiooni ning keskkonnaprobleemid muutuvad aktuaalseks siis, kui teadlikud tarbijad hakkavad boikoteerima vähem “rohelisti” tooteid. Sotsiaal-kultuuriline riik seevastu näeb end ennekõike kui oma elanikkonna elukeskkonda. Ebavõrdsus ei ole halb seetõttu, et see takistab majanduse arengut, vaid seetõttu, et see teeb inimesed õnnetuks. Ökoloogilised probleemid vajavad samuti tähelepanu, kuna nad halvendavad elu kvaliteeti, mitte aga seetõttu, et neil on juba praegu või siis võib olla tulevikus arvestatav majanduslik väljund. Ning kui kultuur on esimesest vaatepunktist kitsalt teatavat liiki nõudluse rahuldamisele suunatud majandustegevus, siis teisest vaatepunktist on see inimeste eluks vajaliku keskkonna oluline komponent. Tänapäeva demokraatias on üldiselt saadud aru, et kumbki lähenemine puhtal kujul ei ole omaenese eesmärkide saavutamiseks piisav ning peab omaks võtma ka teise vaate elemente, sestap on põhiliste poliitiliste jõudude programmid üldiselt suunatud teatud mõistliku tasakaalupunkti otsimisele nende äärmuste vahel, ehkki leidub ka erandeid.

Jällegi lihtsustatult võiksime sõnastada avaliku võimu neli võimalikku positsiooni kultuurilise identiteedi osas:

(A) *majanduslik positsioon domineerib*: nagu ka kõik ülejäänud, kujuneb kultuuriline identiteet turu nähtamatu käe reeglite alusel; majanduskeskkonna toimimise seisukohalt ei ole vahet, mis keelt

räägitakse, millised kultuuritekstid ringlevad või milliseid spordimeeskondi keegi toetab – kui üldse, siis tuleks eelistada (üldjuhul ingliskeelset) avatud keskkonda, kus põhimõtteliselt ükskõik kust maailmast pärit inimesed on võimelised toime tulema ja olema ühtlasi vabad oma eelistustes; kui aga näiteks noorem põlvkond loobub elus edasijõudmise nimel emakeelsest kultuurikeskkonnast ingliskeelse kasuks, siis järelikult on ingliskeelset (ülaltoodud põhjustel) turueelis ning on mõttetu selle vastu võidelda, samuti tähendab väikse turuosa tõttu halvemas seisundis oleva kohaliku kultuurikeskkonna riiklik doteerimine “turu solkimist”, mis on põhimõtteliselt vale; kõik, kes maksavad makse, on riigi “kliendid” ühtmoodi ning neil on õigus saada ka samal määral avalikku teenust;

- (B) *majanduslikul positsioonil on suhteline ülekaal*: kuna kultuuriline identiteet on inimesele täisväärtuslikuks toimimiseks oluline, tuleb riigil toetada selle kujunemist ja vältida identiteedipõhiste erisuste põlistumist, sest neil on muuhulgas julgeolekupoliitiline mõõde; seetõttu on halb, kui kultuuriliste identiteetide piirid langevad kokku näiteks erinevate sissetulekute või hariduslike erisuste põhjal kujunevate piiridega; tugev rahvuslik identiteet toetab ühtlasi kohaliku majanduskeskkonna stabiilsust, innustab tarbijaid “eelistama kodumaist” ning tõstab sotsiaalse usalduse taset, mistõttu investeeringud selle identiteedi hoidmisele omavad prognoositavat majanduslikku väljundit;
- (C) *kultuurilisel positsioonil on suhteline ülekaal*: kultuuriline identiteet on inimesele väärtus omaette, seetõttu on ühiskondlike ressursside kasutamine selle piisavaks toetamiseks oluline; sidus ja valdavalt oma eluga rahul olevatest inimestest koosnev ühiskond on samuti väärtus omaette, kusjuures sellises ühiskonnas on destruktivsete ühiskondlike protsesside mõju kollektiivsetele valikutele vähem tõenäoline; majanduslik jätkusuutlikkus on oluline kui vahend sellise olukorra saavutamiseks, mis aga ühtlasi eeldab paindlikke mehhanisme muutuva globaalse kultuurikeskkonnaga toimetulekuks; riigi ülesanne on tagada kõigile elanikele võimalus vajalikud sotsiaal-kultuuriliste pädevusi hankida, samas kui üksikisiku valikud oma kultuurilise identiteedi kujundamisel on vabad;
- (D) *(etnotsentristlik) kultuuriline positsioon domineerib*: “riik” kui niisugune on eelistatavalt rahvusriik, kusjuures rahvus on etniliselt määratletud; iga riik peab seetõttu teenima eeskätt etnilise põhirahvuse huve ning riigi ülesanne on juhtida ühiskondlikke protsesse pigem etnilise homogeensuse kui sotsiaalse ja/või majandusliku jätkusuutlikkuse suunas, kui kahe suuna vahel peab valima; kaasaminek globaalsete majanduslike ja ühiskondlike protsessidega on halb, kuna ka need ei toeta traditsioonilise etnilise identiteedi kestmist, sestap on “tugevate piiridega” poliitiline keskkond eelistatav “avatud” riigile; ringlevad kultuuritekstid peavad samuti olema sisuliselt allutatud rahvusriiklikule visioonile, mis on igasuguse identiteedikujunduse koha pealt ülimuslik.

Kõiki neid positsioone on viimaste aastakümnete jooksul ka Eesti ühiskonnas korduvalt ja vähema või suurema selgusega sõnastatud. Sõnal “kultuur” on sealjuures erinevatelt positsioonidelt vaadatuna erinev tähendus – majanduspõhine vaade mõistab kultuuri tinglikult kui meelelahutustööstust, kitsalt määratletud rahvuslik ideoloogia aga kui ühtse päritoluga inimeste käitumist reguleerivat, sotsialiseerumise käigus omandatud mehhanismi, mis loomu poolest sarnaneb arvutitarkvaraga. “Kultuurilise positsiooni” määratlemine on seetõttu mõnevõrra eksitav, kuid põhjendatav sellega, et “kultuuriline identiteet” on nii või teisiti abstraktsioon, kuna erineva päritolu, maailmavaate ja kultuuriliste harjumustega inimesed mõistavad ka iseenda kultuurilist identiteeti erinevalt.

Käesolev analüüs lähtub lisaks neile seisukohtadele järgnevatest, siinkohal aksiomaatilistelt postuleeritud eeldustest, mille põhjalikum argumenteerimine nõuaks liigset mahtu, aga mille ratsionaalsus peaks olema nähtav ka lugejale, kes nendega ei nõustu:

- (1) eesti keele ja kultuuri säilimine läbi aegade on põhiseaduse vaimus Eesti riigi esmane ülesanne ning peab seega kujundama poliitikat tervikuna, seetõttu ühtlasi, aga mitte ainult ka riiklikku lõimumis- ning rändepoliitikat;
- (2) see eesmärk on ühitatav isikuvabaduste ja inimõiguste austamisega ning paremini teostatav nende kontekstis, mitte nendega vastuolus ja nende suhtes ülimuslik;
- (3) eestlaste ajaloolises mälus tugevalt säilinud ebaõigluse kogemus peaks eestlasi esmajoones motiveerima mitte põhjustama samasugust ebaõiglust neile mitte-eestlastele, kes ei ole oma valikute või tegudega selleks põhjust andnud (nt kes pole asetanud küsimuse alla eestlaste õigust oma keele ja kultuuri säilimisele või õigustanud eestlaste suhtes ajalooliselt toime pandud vägivalda);
- (4) globaliseerumas ja avatud ühiskonnas on võimalik ühiskondlikke protsesse juhtida ainult nende üldisi tendentse ja laiemat arengusuunda arvesse võttes, samas kui kitsalt ideoloogilisel alustel kehtestatud, tegelikkusega mitte arvestavad eesmärgid võivad tuua kaasa soovimatuid või isegi loodetule vastandlikke tagajärgi;
- (5) mida jõulisem on poliitika, seda jõulisem on ka võimalik vastuseis sellele; ideoloogilisel või poliitilisel surveel põhinevad võtted, mis võivad saavutada teatavaid tulemusi autoritaarses või totalitaarses riigis, põhjustavad demokraatlikus ühiskonnas protesti ja lõhestumist, sest pikaajaliselt tulemusrikkad muutused sünnivad ainult õhkkonnas, mis põhineb usaldusel ja vastastikku tajutud vajadusel leida kõigile sobiv tasakaalupunkt.

## TERMINOLOOGIA

Nii, nagu on selles debatis politiseeritud probleemiasetus, nõnda on seda ka terminoloogia. Näiteks võib tuua kas või käesoleva analüüsi seisukohalt keskse, “mitmekultuurilisuse” mõiste: selle pooldajad ja vastased defineerivad seda väga erinevalt, kusjuures argikasutuses ja teaduskirjanduses on see käibel erinevates tähendustes. Mitmekultuurilisuse vastaste poolt sageli kasutatavat määratlust (kõigi kultuuriliste gruppide, sh hilisimmigrantide võrdne õigus säilitada üleni oma kultuuri tavad ning mitte lõimuda asukohariigi sotsiaalsete ja kultuuriliste institutsioonidega) mitmekultuurilisuse teoreetikud ei esita. Samuti on kergesti võimalik osutada mõnede mitmekultuurilisuse häälekate kriitikute üldist kalduvust vassida andmete ja tsitaatidega ja omistada kritiseeritavatele autoritele väiteid, mida nad pole esitanud (või koguni vastupidiseid väiteid sellele, mida nad tegelikult ütlesid, vt nt Kenan 2013:21 ja Taylor 1994:41). Poliitikaväljal on aga sellise diskursuse jaoks olemas sotsiaalne tellimus ning aegamisi on sellised vaated kujunenud üsna mõjukateks, ehkki neil pole mitmekultuurilisuse kui teooriaga kuigi palju ühist. Selliselt politiseeritud olukorra markantseimate tagajärgede hulka kuulub Angela Merkeli kuulus kõne, milles ta väitis, et “multikulturalism on surnud”, kuid esitas ühtlasi üdini multikulturalistliku nägemuse, mille kohaselt mh islam on kujunenud osaks Saksamaa kultuurilisest tegelikkusest (Evans 2010).

Ehkki populaarne on väita vastupidist, on hiljutised uuringud ühtlasi osutanud, et etniline mitmekesisus ei seonu sotsiaalse konfliktide ohu tõusuga ning uuringud, mis väidavad vastupidist, kipuvad manipuleerima andmetega (vt nt d’Alpoim Guedes et al. 2013 kriitika Ashraf ja Galor 2013 kohta). Üldine konsensus osutab hoopis, et kultuuriline ja etniline mitmekesisus on pigem majandusliku kasvu allikas (Baycan-Levent 2010, Nijkamp ja Bakens 2012) ega põhjusta iseenesest konflikte, küll aga võivad nendeni viia viisid, kuidas seda mitmekesisust ühiskondlikult teadvustatakse ja koheldakse (Brewer 2011, Reitz et al. 2009). Mitmekultuurilise ühiskonna poliitiliselt motiveeritud kriitika on niisiis vastuolus akadeemilise teaduse tulemustega.

Järgnev mõistestik põhineb kultuuriteoreetilistel seisukohtadel, mis on laiemalt lahti kirjutatud Rein Raua uurimuses “Tähenduste keeris” (2018). Selle vaate kohaselt on **“kogukond”** selliste inimeste hulk, kes jagavad omavahel piisavat hulka kultuurilisi alustekste, millele nendevaheline suhtlus võib vaikimisi tugineda. **“Domineeriv kultuur”** on sellise kogukonna kultuur, mis kontrollib oma põhilise asustusala poliitilist süsteemi. **“Subkultuur”** on sellise kogukonna kultuur, mis jagab domineeriva kultuuri alustekste, kuid omab neile lisaks veel gruppi muid, seda kogukonda määratlevaid alustekste, mida domineeriva kultuuri ülejäänud kandjad ei jaga. Ühtlasi ei suuda subkultuur ainuüksi omavahel jagatud tekstide ja praktikate põhjal moodustada iseseisvat kultuurilist süsteemi. Subkultuur ei ole seega mõistetud traditsioonilisel viisil, mis kasutab seda terminit pigem domineeriva kultuuriga opositsioonis oleva kontrakultuuri konkreetse suuna tähistamiseks, ehkki ka need vastavad

subkultuuri määratlusele. **“Kultuuriline süsteem”** on mitmeid omavahel lõimunud subkultuure ühendav, lõdvalt integreeritud tervik.

Neist vaadetest lähtuvalt võiksime kasutada mitmeid kultuurilisi süsteeme ühendavate koosluste tüpoloogiliseks kirjeldamiseks järgnevat terminoloogiat:

**paralleelselt monokultuurne** on kogukond, mis on seotud majanduslike või poliitiliste sidemete abil sedavõrd, et selle üksikud osad ei võiks ilma kriitiliste probleemideta saada hakkama ilma kogukonna teiste osadeta, kuid mis on kultuuriliselt eristunud sedavõrd, et tema üksikud alagrupid ei jaga omavahel kriitilist massi kultuurilisi alustekste (keskaegne Eesti, Belgia)

**mitmekultuuriline** (*multicultural*) on kogukond, mille üksikute osade kultuurid tuleksid eraldi seistes toime kultuuriliste süsteemidena, kuid mis on integreerunud suuremasse tervikusse ning jagavad kriitilist massi kultuurilisi alustekste (Saksamaa, Holland)

**kultuuriline mitmekesisus** (*cultural diversity*) on erinevate eneseteadlike subkultuuride esindatus ja aktsepteeritus kultuurilises protsessis (Lääne-Euroopa ja Põhja-Ameerika kultuuriline norm, mis aktsepteerib ka seda normi eitavate subkultuuride olemasolu)

**hegemooniline** on kultuuriline süsteem, mis on mitmekultuurilise kogukonna jaoks tootnud kriitilise massi kõigi poolt jagatud alustekstidest ning tunnistab vähemuste kultuurilisi õigusi niivõrd, kuivõrd need ei lähe vastuollu nende alustekstidega (Vene)

**ideoloogiline** on kultuuriline süsteem, mis lähtekohaliselt kuulutab domineeriva kultuuri alustekstide kõrgemat väärtust kõigi ülejäänutega võrreldes (Prantsuse)

**imperiaalne vähemus** on selline kultuuriline vähemus, mis on teatud keskkonnas varem olnud hegemoonilises seisus, hiljem osutunud vähemuseks, kuid säilitanud kultuurilise domineerimisega kaasnevad hoiakud (buurid)

**unilokaalne kultuur** on selline kultuur, mille kandjad asustavad ainult üht kompaktselt ja konkreetset territooriumi, **unilokaalne vähemus** on selline kultuuriline vähemus, mille kandjate asustuspiirkond on teise, poliitiliselt domineeriva kultuuri asustusala osa (bretoonid, kõmrid); unilokaalne ei pea olema autohtoonne (buurid)

**multilokaalne kultuur** on selline kultuuriline süsteem, millel on mitu iseseisvat keskust, üks nende seas võib olla liidripositsioonis, kuid ka teised eristuvad selgepiirilistest üksteisest (saksakeelne kultuur)

**heterolokaalne vähemus** on selline kultuuriline vähemus, mille domineeriv keskus asub mujal kui tema asustusala; heterolokaalsel kultuuril puudub iseseisvate alustekstide kultuuriline mass, kuid ta ei ole poliitiliselt ja majanduslikult integreeritud oma kultuuri keskuse asustusala institutsioonidega; heterolokaalsel vähemusel on oma kompaktnen asustusala ja ta on toimival määral integreeritud selle

ala institutsioonidega, kuid mitte teiste heterolokaalsete vähemustega, millel on sama kultuuriline keskus (Singapuri hiinlased, volgasakslased)

**diasporaa** on erinevate asustusala vahel jaotunud ja neis vähemusena elav, kohalike majanduslike ja poliitiliste institutsioonidega integreerunud, kuid ühtlasi diasporaa ülejäänud osi oma kultuurikeskkonnaks pidav vähemus (juudid, väliseestlased).

## MITMEKULTUURILINE EESTI – ANALÜÜSI LÄHTEKOHAD

On oluline tõdeda, et suurema osa Eesti ajaloo vältel on olnud tegemist põhiliselt paralleelselt monokultuurse süsteemiga: saksakeelne ja eestikeelne ühiskond eksisteerisid kõrvuti, esimene domineeris poliitiliselt teise üle ning sotsiaalne mobiilsus rõhutatud grupist välja tõi endaga kaasa ka ülemineku teise kultuuri. Linnades seevastu võime rääkida hegemoonilisest mitmekultuurilisest süsteemist, kus saksakeelse ühisruumi kõrval toimusid ka muukeelsed ruumid ning maalt linnadesse saabunud eesti talupoegadel oli võimalik konstrueerida endale vahepealne, mõlema elemente sisaldav uus identiteet. Oluline on see tõdemus seetõttu, et sarnane jaotus on tekkinud ka praeguses Eestis, kus “esimene Eesti” (*startup*-majandus jms) on võtnud üle hansalinnade mitmekultuurilise vaate, “teine Eesti” elab aga suuresti keskaegse paralleelselt monokultuurse mudeli tingimustes, kus rõhuva osapoole rolli on võtnud üle seesama “esimene Eesti”. Kultuurilise avatuse-suletuse dünaamikat on kirjeldatud ka tammsaarelikus matsi-vurle vastanduse võtmes, milles “vurle” on reeglina negatiivses rollis, kultuurilist järjepidevust hoidev mats aga positiivses (Kahro 2014). Avatus kultuurilistele mõjudele on sellisest vaatepunktist kahjulik, identiteeti ohustav ning moraalselt kahtlane. Väga ohtlik on tendents, mille kohaselt “õige” kultuuriline meelsus ei vastusta mitte üksnes mitte-eesti päritolu kultuurilisi rühmi, vaid ka neid eestlasi, kes on nende suhtes positiivselt meeletatud.

Teiseks on oluline tõdeda, et mitmekultuurilised ja paralleelselt monokultuursed ühiskonnad ei ole kunagi adekvaatselt kirjeldatavad binaarse “enamus-vähemus” vastanduse läbi (Modood 2013:40). Ka Eesti kultuurilised vähemused jagunevad vähemalt kuude koostise, meelsuse ja reaalsete huvide poolest erinevasse gruppi:

**traditsioonilised vähemused** – sellesse gruppi võib paigutada nt setod ja peipsivenelased, kelle suhe eesti kultuuriga on välja kujunenud ja mõlemalt poolt üldiselt pingevaba;

**nõukogude vähemus** – elu jooksul nõukogude ideoloogia tingimustes sotsialiseerunud sisserändajad, kes kultuurilisest päritolust hoolimata määratlevad ennast jätkuvalt N.Liidu ajal kehtinud, praegu üldisel kultuuriväljal kehtivuse kaotanud ressursside läbi, ning elavad põhiliselt Vene meedia inforuumis;



**post-nõukogude vähemus** – eelmise rühmaga sarnast päritolu, enamasti Eestis sündinud inimesed, kes on aga emantsipeerunud nende kultuurilisest taustsüsteemist; see on erinevat päritolu alarühmadest koosnev grupp, mille hulgas on nii täielikult lõimunuid kui ka identiteediprobleemiga isikuid, kelle inforuumis konkureerivad Vene ja muud päritolu infoallikad omavahel; erinevalt nõukogude vähemusest on see vähemus aktsepteerinud eesti kultuuri domineeriva positsiooni Eesti Vabariigis, nende lõimumisprobleemid on praktilist laadi ja lahendatavad;

**expat-vähemus** – majanduslikult Eestist edukamatest riikidest pärit, põhiliselt Lääne-Euroopa ja Põhja-Ameerika taustaga isikud, kes on asunud elama Eestisse seoses töö või perekondlike asjaoludega ja suhtuvad Eesti riiki reeglina hästi;

**lähi-immigrandid** – selle terminiga võib kirjeldada Eestist halvemal majanduslik-poliitilisel järjel olevatest, kuid osaliselt sarnase kultuuritaustaga riikidest (Ukraina, Valgevene, Bulgaaria) saabunud ja Eesti suhtes reeglina positiivselt meelestatud sisserändajaid;

**kaug-immigrandid** – selle terminiga võib kirjeldada Eestist halvemal majanduslik-poliitilisel järjel olevatest ja radikaalselt erineva kultuuritaustaga riikidest (Süüria, Afganistan jt) saabunud sisserändajaid.

Identiteedi politiseerumise tingimustes võib kõigil neil vähemustel tekkida teatavaid probleeme (nt domineeriva kultuuri poolt esitatud nõue kinnitada oma lojaalsust), samuti ei põlga mõned poliitilised jõud nende omavahelist vastandamist. Suurem oht peitub aga nende vähemuste erisuste, sh erinevate huvide eiramises: post-nõukogude identiteediga inimeste või lähi-immigrantide kohtlemine nõukogude vähemusega sarnaselt võib oluliselt takistada nende lõimumist, halvemal juhul isegi suurendada Vene inforuumi kandepinda nende seas. See, kuidas riik kohtleb nõukogude vähemust, võib samas avaldada teavat mõju post-nõukogude vähemuse hoiakutele. Eriti mittevalge nahavärviga *expat*-vähemuste esindajate vastu suunatud rünnakud halvendavad nende suhet Eesti ühiskonda, juhul kui see adekvaatselt sellistele rünnakutele ei reageeri, samuti on selle vähemuse hulgas palju isikuid, kelle partnerid kuuluvad mõnda teise vähemusse ning vahendavad neile oma negatiivseid kogemusi. Ja nii edasi.

Tüpoloogiliselt võime kirjeldada neid vähemusgruppe järgnevalt:

Vähemus	Karakteristikud
Traditsiooniline	unilokaalne
Nõukogude	imperiaalne, heterolokaalne
post-nõukogude	diasporaa
<i>expat</i>	multilokaalne
lähi-immigratsioon	peamiselt heterolokaalne
kaug-immigratsioon	diasporaa

Hetero- ja multilokaalset kultuurilist identiteeti eristab diasporaa-identiteedist väiksem lõimituse aste asukohamaa institutsioonidega (eriti poliitiliste institutsioonidega). Küll aga osutavad uuringud, et diasporaa esindajate valmisolek lõimuda poliitiliste institutsioonidega on pöördvõrdelises seoses nende sotsiaalse tõrjutuse astmega (Hosseini 2013) ja kaug-immigratsiooni puhul võib asetumine uude keskkonda ka lausa tekitada uue, heterolokaalse identiteedi (Khater 2005). Üks lõimumispoliitika põhisuund peaks seetõttu olema tegevuste toetamine, mis edendavad heterolokaalse identiteedi taandumist ja muutumist diasporaa-identiteediks või pikema aja jooksul koguni kujunemist traditsioonilist tüüpi unilokaalseks identiteediks (nagu on juhtunud peipsivenelastega). Seetõttu on riikliku lõimumispoliitika kujundamisel oluline teadvustada, et see võib anda praktikas väga erinevaid tulemusi sõltuvalt sellest, millised on selle poliitika teoreetilised lähtekohad.

Järgnevalt üritan visandada Eesti vähemuspoliitika eeldused neljast eelpool kirjeldatud riiklikust visioonist lähtuvalt:

- A. (*majandusliku vaate domineerimine*) – *expat*-vähemus ja lähi-immigratsioon on majanduslikult kasulikud, mistõttu nende kasvuks tuleb luua tingimused, muus osas (haridussüsteem jm) võib loota turumajanduslike mehhanismide toimele; kõigi maksumaksjate ootused riigile on võrdse kaaluga ja riigil ei ole kohustusi ka eesti kultuuri ees, v.a. loomemajandusliku ettevõtluse toetamise raames, milleks ka kõigil teistel kultuuridel on võrdsed õigused;
- B. (*majandusliku vaate ülekaal*) – riiklik poliitika peab garanteerima domineeriva kultuuri hegemoonilise positsiooni, sest vastasel korral kasvavad majanduslikud, sotsiaalsed ja turvariskid; *expat*-vähemuse ja lähi-immigratsiooni kasvu tuleb soodustada majanduslikel põhjustel ning

seetõttu luua neile ka sotsiaal-kultuurilised tingimused; majanduslikult vähem soodsate vähemuste (nõukogude, kaug-immigratsioon) õigusi ei ole aga vaja samal määral tunnistada;

- C. (*kultuurilise vaate ülekaal*) – riiklik poliitika peab garanteerima domineeriva kultuuri hegemoonilise positsiooni, sest see on riigi põhiülesanne, aga see peab toimuma nii, et ei teki vastuolusid vähemuste õigustega ning austades iga kodaniku kultuurilist õigust oma identiteedile; kõigil vähemustel on sarnased juriidilised õigused, sh õigus sõnavabadusele ja enese kultuurilisele määratlemisele, kuid esmaõigus riiklikule toetusele on unilokaalsetel kultuuridel;
- D. (*etnokultuurilise vaate domineerimine*) – riik peab ideoloogiliselt kehtestama domineeriva kultuuri ülemvõimu ning vähemustel on valida, kas assimileeruda või olla ühiskonnast välja arvatud, kusjuures kõiki vähemusi tuleb kohelda ühtviisi; riiklik toetus peab kuuluma ainult sellisele kultuurilisele tegevusele, mis ei ole selle ideoloogilise positsiooniga vastuolus.

Kui nüüd võrrelda neid positsioone ülaltoodud väärtushinnanguliste seisukohtadega, peaks olema ilmne, et positsioon A on vastuolus väitega 1, positsioon B väidetega 2 ja 3 ning praktikas võimalikult ka väitega 5, positsioon C on ühtesobiv kõigi väidetega ja positsioon D vastuolus väidetega 2,3, 4 ja 5. Neile, kes aktsepteerivad analüüsi aluseks olnud argumentatsiooni, peaks seega olema jätkusuutliku lõimumispoliitika lähtekohana vastuvõetav ainult positsioon C.

Sellest positsioonist vaadates võib ühtlasi väita, et Eesti riigil saab olla kohustus ainult selliste vähemusgruppide ees, mis on unilokaalsed (sõltumata suuruselt), samas on tal aga ka kohustus austada üksikisikute õigusi, kes kuuluvad teist liiki vähemustesse. Poliitika kujundamisel on seega oluline teha vahet gruppide ja indiviidide kultuuriliste õiguste vahel. Seega võib väita, et riigil on kohustus tagada kõigile püsielanikele sotsiaalseks toimimiseks vajalike kultuuriliste kompetentside omandamise võimalus ja ühtlasi kohustus austada nende kultuurilist enesemääramisõigust. Kuid sellest ei tulene, et riigil lasuks kohustus tagada igale indiviidile selle kultuurilise enesemääramisõiguse teostamiseks vajalik materiaalne keskkond. Sellises vaates ei ole vähemustel õigust omakeelsetele koolisüsteemidele, küll aga on riigil kohustus arvestada nende keelelis-kultuuriliste eripäradega nende hariduse andmisel.

## JÄRELDUSI POLIITIKA KUJUNDAMISEKS

Olulisim soovitus on mõisteliselt **lahutada Eesti poliitiline ehk riigiidentiteet eesti kultuurilisest ehk rahvusidentiteedist**, luua võimalused selleks, et inimene võiks teostada oma kultuurilise enesemääramise õigust ilma, et see tooks kaasa konflikti poliitilise lojaalsusega. Kultuuriline identiteet kui privaatsesse ruumi kuuluv ei peaks ühelgi juhul tundma, et on riikliku surve all. Katsed tagada eesti keele ja kultuuri kestmine ainult läbi sünnijärgse identiteedi ideoloogiliselt kehtestatud eelisseisundi

osutuvad suure tõenäosusega seatud eesmärgi suhtes pigem vastutõtavateks, sest (1) nõrgestavad Eesti riigi lojaalsusbaasi, kuna tõrjuvad eemale lojaalseid vähemusi; (2) vähendavad vähemusgruppide soovi lõimuda, kuna muudavad eestluse “suletud klubiks”, kuhu peab sündima; (3) vähendavad Eesti kui elukeskkonna elamisväärust ka noorema põlvkonna eestlaste, eriti just haritumate ja innovatsioonivõimelisemate inimeste jaoks, kuivõrd neil on valdavalt rahvusvaheline suhetevõrgustik ning pigem “avatud” väärtused. Võimalus määratleda end poliitiliselt läbi Eesti riigiidentiteedi (koos mõistmisega, et edukas elu eeldab teatavaid keelelis-kultuurilisi pädevusi) muudab post-nõukogude vähemuse kindlasti riigile lojaalsemaks ning avab lähi-immigratsioonile uue sotsiaalse mobiilsuse mudeli, mis toetab nii riigi majanduslikku kui sotsiaalset arengut. Eesti kultuurilise identiteedi hegemooniat ei ole vaja kehtestada “kõik või mitte midagi” põhimõttel, vaid luua soovijatele teed sujuvaks üleminekuks oma senisest keskkonnast uude, aga ka neid, kes määratlevad end esmaselt läbi vähemuskultuuri aktsepteerida niivõrd, kuivõrd nemad on omandanud Eesti ühiskonnas toimimiseks vajalikud keelelis- ja kultuurilised pädevused. See käib eriti nende vähemusgruppide kohta, kellel on eeldused kujuneda heterolokaalsetest diasporaa-identiteediga vähemusteks. Seetõttu on oluline hoolitseda lähi-immigratsiooni hariduslike ja kultuuriliste huvide eest viisil, mis vähendaks selle grupi võimalusi lõimuda mitte eesti, vaid nõukogude vähemusega (nt toetada eesti-ukraina pühapäevakoole).

Lisaks veel ka mõned konkreetset poliitika kujundamise soovitused valdkonniti:

### *Haridus*

- ❖ selle asemel, et rääkida formaalselt ühtsest haridussüsteemist, peaksid iga haridustaseme lõpetajatele olema sätestatud keelelis-kultuurilised aluspädevused ning süsteem peaks arvestama õppurite võimaluste ja vajadustega, et tagada nende saavutamine (kõigile täpselt ühesugune süsteem ei ole arvatavasti selleks võimeline);
- ❖ õppekeele-debatt peaks retooriliselt põhinema riigi hoolitsusel oma elanike eest, mitte rahvuslik-riikliku ideoloogia jõulisel kehtestamisel, mis toob kaasa vastuseisu; kuna eesti keel ja kultuur on vajalikud normaalseks/edukaks funktsioneerimiseks Eesti riigis, on nende omandamine õppurite huvides, ja see tuleb seada debatis esikohale;
- ❖ vajaliku süsteemi väljatöötamiseks võiks kasutada Stockholmi eesti kooli kogemusi, mis annab oma lõpetajatele nii rootsi kui ka eesti kultuurikeskkonnas toimimiseks vajalikud kompetentsid;
- ❖ eestlastele suunatud õppekavad peaksid juba põhikooli tasandil sisaldama rohkem adekvaatset teavet Eestis elavate suuremate vähemusgruppide kultuuritaustast, aga ka ülevaateid kriisikollettist, kust võib saada põgenikke;

- ❖ oluline ülesanne säilitada eesti keel kõrgharidus- ja teaduskeelena ei tohiks pärssida kõrghariduse kvaliteeti (mida ülikoolide sulgemine välisprofessorile või neile väga kõrgete keeleliste kvalifikatsiooninõuete kehtestamine kindlasti teeks) ega seeläbi kaudselt soosida eesti gümnaasiumilõpetajaid lahkumist välisülikoolidesse juba bakalaureuseõppe tasemel.

### *Kultuur*

- ❖ aktiivselt toetada kõrgkvaliteetse, uuendusliku, avatud ja atraktiivse eestikeelse kultuurikeskkonna püsimist ja arengut, mis innustaks nii noorema põlvkonna eestlasi selles keskkonnas püsima kui ka lõimuvaid vähemuskultuuride esindajaid sellega liituma;
- ❖ eelistada riikliku toetuse jagamisel sellist vähemuskultuurilist tegevust, mis on juurdepääsetav ka muudele kui konkreetse vähemuskultuurilise kogukonna liikmetele, nt hoolitseda selle eest, et vene- ja ingliskeelsetel etendustel oleks alati garanteeritud eestikeelne tõlge jm;
- ❖ sarnaselt hoolitseda selle eest, et mitte-eestlastel oleks ka ilma väga heal tasemel keeleoskusega teatav ligipääs eesti kultuurikeskkonnale, mis võiks neis tekitada huvi oma kultuuriliste pädevuste tõstmiseks, eriti aga hoolitseda eestikeelse atraktiivse kultuurikeskkonna olemasolu eest Ida-Virumaal.

## KIRJANDUS

- Ashraf, Quamrul ja Oded Galor. 2013. "The 'Out of Africa' Hypothesis, Human Genetic Diversity, and Comparative Economic Development." *American Economic Review* 103(1):1–46.
- Baycan-Levent, Tüzin. 2010. "Diversity and Creativity as Seedbeds for Urban and Regional Dynamics." *European Planning Studies* 18(4):565–94.
- Brewer, Marilyn B. 2011. "Social Identity Complexity and Acceptance of Diversity." teoses *The Psychology of Social and Cultural Diversity, Social issues and interventions*, toim. R. J. Crisp. Malden and Oxford: Wiley-Blackwell.
- Evans, Stephen. 2010. "Merkel Says German Multicultural Society Has Failed." *BBC News*, 17.10.
- d'Alpoim Guedes, Jade, Theodore C. Bestor, David Carrasco, Rowan Flad, Ethan Fosse, Michael Herzfeld, Carl C. Lamberg-Karlovsky, Cecil M. Lewis, Matthew Liebmann, Richard Meadow, Nick Patterson, Max Price, Meredith Reiches, Sarah Richardson, Heather Shattuck-Heidorn, Jason Ur, Gary Urton ja Christina Warinner. 2013. "Is Poverty in Our Genes? A Critique of Ashraf and Galor, 'The "Out of Africa" Hypothesis, Human Genetic Diversity, and Comparative Economic Development.'" *Current Anthropology* 54(1):71.
- Hosseini, S. A. Hamed. 2013. "'Political Identity' of Muslim Youth in Western Diaspora: Towards an Integrative Research Agenda." *Journal of Muslim Minority Affairs* 33(4):464–76.
- Kahro, Marek. 2014. "Matsid ja Vurled." *Marek Kahro Mötteait*, 30. 09.
- Kenan. Malik. 2013. *Multiculturalism and Its Discontents: Rethinking Diversity after 9/11*. Greenford: Seagull Books London Ltd.
- Khater, Akram Fouad. 2005. "Becoming 'Syrian' in America: A Global Geography of Ethnicity and Nation." *Diaspora: A Journal of Transnational Studies* 14(2/3):299–331.
- Modood, Tariq. 2013. *Multiculturalism*. Cambridge: Polity Press.
- Nijkamp, Peter ja Jessica Bakens. 2012. "Immigrant Heterogeneity and Urban Development: A Conceptual Analysis." teoses *Geography, Institutions and Regional Economic Performance*, toim. R. Crescenzi ja M. Percoco. Springer Science & Business Media.
- Raud, Rein. 2018. *Tähenduste keeris: tervikliku kultuuriteooria visand*. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.
- Reitz, Jeffrey G., Raymond Breton, Karen Kisiel Dion, ja Kenneth L. Dion. 2009. *Multiculturalism and Social Cohesion: Potentials and Challenges of Diversity*. Dordrecht: Springer Netherlands.
- Taylor, Charles, Amy Gutmann, and Charles Taylor. 1994. *Multiculturalism: Examining the Politics of Recognition*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.